

ÜTKÖZŐ

- 17 Reflexió (Romológia folyóirat 6-7. szám, 2014. ősz-tél – Magyarországi roma, cigány gyűjtemények száma kapcsán)
- 27 Reflection (Romológia periodical issue 6-7. 2014. autumn–winter – Collections on roma, gypsy topic in Hungary 27)

Reflexió

*Romológia folyóirat 6-7. szám, 2014. ősz-tél –
Magyarországi roma, cigány gyűjtemények*

Szükséges-e ma magyarországon roma múzeumot létrehozni, és ha igen, minek a bemutatása legyen a feladata?¹

Fejős Zoltán
néprajzkutató, a Néprajzi Múzeum főigazgatója

Mindenekelőtt bővítsük, pontosítsuk a feltett kérdést: 1. Kinek kellene létrehoznia „egy magyarországi roma múzeumot”? 2. *Egy* vagy a „magyarországi roma múzeum” létrehozásáról beszélünk? 3. Kinek az elvárásai szerint tesszük fel a kérdést, hogy a szóban forgó intézménynek „mit kellene bemutatnia”? 4. Mi annak a jelentősége, hogy a magyarországi roma múzeum létesítésének kérdése *most* újrafogalmazódik?

Kezdjük ez utóbbival, az időtényezővel. A magyarországi roma múzeum alapítása régi történet. Az előzményekről nem beszélve, legalább a rendszerváltás óta kisebb-nagyobb intenzitással napirenden lévő kérdés, hogy miért nincs Magyarországon a magyar társadalom jelentékeny hányadát alkotó kisebbségnek önálló muzeális intézménye. Nem hozott létre ilyet az államszocializmus művelődéspolitikája, amely a magyarországi nemzetiségek számára bázismúzeumokat létesített. A legnagyobb kisebbség *nem kapott* ilyen lehetőséget, ami egyrészt összefüggött az integrációt asszimilációként hirdető uralkodó cigánypolitikával, másrészt azzal, hogy a múzeum intézményét a nemzetiségi – vagyis a nemzeti derivátumának tekinthető – kultúra részeként fogták föl. A cigányok nem minősültek nemzetiségnek, következésképpen nem jogosultak, nem érdemesültek arra, hogy saját múzeummal rendelkezzenek. Az 1980-as évek végétől azonban már nem lehetett a szőnyeg alá söpörni, hogy hol látható a romák történelme, hol mutatják be hagyományait, a magyar társadalomban és kultúrában játszott szerepüket, hol őrzik meg történelmük dokumentumait és így tovább. Vagyis: ki mutatja be őket, ki képviseli a múzeumi közegben a romákat? A *reprezentáció* ilyen kettősségének problémája szülte azokat a törekvéseket, amelyek az 1990-es évek elején az önálló magyarországi roma múzeum megalakítását tervezték, szorgalmazták, ösztönözték. Roma értelmiségiek, közéleti szereplők léptek fel ilyen igénnyel, némi múzeumi támogatással kísérve (Budapesten, Szekszárdon, Pécsen). A reprezentáció megteremtésé-

¹ A beszélgetés elhangzott: MúzeumCafé 24. 2011/4. augusztus. DISPUTA

GALÉRIA

Forrás: gallery8.org/hu/news/2/12/romaizmus---a-roma-kulturtortenet-konstrualasa

nek igénye az elismerés, a kulturális, művészi és nem utolsósorban politikai identitás megfogalmazásának eszközévé, serkentőjévé vált. Pontosabban: mint eszme része lett ennek a tágabb kontextusnak, de mint gyakorlat lényegében elsorvadt. Nem hozott létre saját múzeumot a cigány/roma önkormányzati rendszer sem, noha az új magyar köztársaság kisebbségi törvénye a kulturális önrendelkezést minden további nélkül biztosítja. A múzeum nem vált a roma önkormányzati kultúrpolitika törekvéseinek kooperatív, integráló, kitüntetett céljává. Akik továbbra is kiálltak a roma múzeum szükségessége mellett, nem saját összefogásukban bíztak, hanem az államtól várták és igényelték a roma múzeum létesítését. Hogy ebben a mélyen gyökerező – a többi között az államszocializmusból öröklött – közép- és kelet-európai etatista gondolkodás, az anyagi feltételek hiánya, az egyes szervezetek vagy személyiségek közötti ellentétek milyen szerepet játszottak, arra a jövő kutatója talán majd választ fog adni. Sem az állam mint többség, sem a roma önkormányzatok, civilszervezetek mint kisebbség nem hozta létre a roma múzeumot, noha ennek igénye már csaknem két évtizeddel ezelőtt világosan megfogalmazódott. Ebből a szempontból a szükségességét firtató mai kérdés nyilvánvalóan nyílt kaput döngtet, ám sajátos értelmet is kap. Ma más jelent, más is jelent ugyanaz a kérdés, mint korábban. Az eltelt időszakban a romák társadalmi leszakadása válságossá vált, kiszolgáltatottságuk elmélyült, az előítéletek és a rasszizmus nemhogy csökkent volna, de egyre súlyosabb lett. A társadalmi szövet etnikus szétbomlása aggasztóvá vált. A krízis ellenére ugyanakkor a roma társadalom sem írható le pusztán a depriváció kategóriájával. Ez a társadalom tagolttá vált, megerősödött a roma kultúra hangja, és a roma önkifejezés is változatosabb, rugalmasabb formákat öltött.

A „minek a múzeuma” kérdésre eddig két válasz fogalmazódott meg. Az első átfogó, sajátos „nemzeti múzeumi” ideált képvisel: legyen a roma múzeumnak történeti, művelődéstörténeti, néprajzi, művészeti, irodalmi gyűjteménye (régészetit kis képzeletőerővel nem nehéz körvonalazni, műszakit, természettudományost már kevésbé). A roma múzeum tehát a romák nemzetté válásának lenne kívánatos és szükséges eszköze, vagy másként kifejezve: a roma nemzeti kultúra megteremtésének egyik apparátusa. Ez a roma múzeum a 19–20. századi nemzetalkotás gyakorlatát ismételné. A másik álláspontnak a művészet a rendező fogalma. Kezdetben ez is etnikai alapon jelentkezett, létrejött a „roma művészet”, ami erős identitásképző lehetőséggel bír. Ebben a felfogásban a „múzeum egyenlő a művészeti múzeummal” vélekedés visszhangját láthatjuk, de egyben a roma kultúra egy pregnáns tartományának létrejöttét is, amellyel szemben azonban általános kifogás, hogy az etnicitás nem esztétikai kategória, a művészet egyetemes, nem veszi figyelembe a művészet önvédelmi vagy azonosságteremtő gyakorlatát, s legkevesbé a művészeti piac strukturális egyenlőtlenségeit. A háttér mindkét esetben nyilvánvaló: a megoldatlan társadalmi (politikai) probléma. Míg egy roma önismereti jellegű intézmény általában a romák sajátos történelme, társadalmi, politikai kizorítottága feldolgozásának, „kibeszélésének” kerete és eszköze lehet, addig a roma művészeti múzeum az értékteremtés felmutatását biztosíthatja. Mindkettő, illetve ezek kombinációi, a múzeumot mint a társadalmi befogadás és integráció intézményét képzeli el – hozzátehetjük: nagyon helyesen.

Mint állampolgár, mint a(z etnikai) többséghez tartozó és mint muzeológus egyaránt a magyarországi roma múzeum megalapításának szükségessége mellett voksolok. Az első két pozícióból morális alapon a létesítést itt és most még mindig állami feladatnak tartom. Nem nagylelkű etatista adománynak, hanem olyan, mindmáig elmaradt, erkölcsi gesztusnak, amellyel a többség anélkül is bővíti az integráció lehetőségét, hogy az asszimilációt feltételül szabná. Az utóbbit morális és szakmai érvek alapján akkor képviselem helyesen, ha nem elvárásokat fogalmazok meg vele kapcsolatban, hanem részt veszek egy párbeszédben. Ne mi – az állam, a muzeológusok – mondjuk meg, hogy mi legyen a roma múzeumban! Ezek, még ha jó szándékú „szakmai tanácsok”, visszhangozzák akár a „korszerű muzeológia nemzetközi követelményeit” és hasonlókat, akkor is csak a paternalizmus, a „mi jobban tudjuk” álláspontját erősítik vagy reprodukálják. Mindamellett nem vagyok híve a „kisebbségi hang” fetisizmusának sem, mert az elszigetel, kizárólagosságot teremt. Dialógus, együttműködés, kooperáció és (a hatalmi gőgtől mentesen elősegített) szakértelem – ezek jelentik az egyetlen megoldást, amiben minden egyes múzeumnak, múzeumi szakterületnek és akár minden egyes muzeológusnak a szava egy tényező a szükséges nagy párbeszédben.

Ebben a közös térben vitathatók meg a múzeumi alapkérdések. Nem elsősorban az, hogy a magyarországi roma múzeumnak „mi lenne a feladata”. Ezt eldöntik aktorai saját meggyőződésük szerint. Az ő joguk megfogalmazni, hogy mit és hogyan kívánnak bemutatni saját önkifejezésük részeként. Az sem törvénytörő, hogy az eddigi koncepciók jussanak érvényre, hiszen ma nem 1989-et vagy 1993-at írunk. De a történet és a párbeszéd itt nem ér, nem érhet véget. *Ugyanakkor* azzal is tisztában kell lennünk, hogy az új szereplő intézményesült megjelenésével a „többiek” feladata és felelőssége nem szűnt meg. Továbbra is kérdés, hogyan viszonyulnak a nemzeti kultúra, a nemzeti történelem komplexitásához, illetve hogyan érvényesítik a múzeumok egy másik nemes hagyományát, az egyetemesség elvét. Ebben az új helyzetben sem mentesülnek ugyanis

a kisebbségek, a „romák”/„cigányok” és persze a többiek képviselője alól. Ez vélhetőleg a roma múzeum tevékenységére is hatással bír majd. Ezzel kerülhető el, hogy a roma múzeum a társadalmi inklúzió helyett gettót képezzen, mintegy megerősítve azt, aminek lebontása ellenében hivatott tevékenykedni. A roma múzeum nem csak a romák ügye, a létező intézményeknek is a tükörbe kell nézniük. A magyarországi roma múzeum megalapítása nem az „ők” és „mi” szétválasztásáról szól, hanem arról, hogy a hálót újra kell szőni. A párbeszédre pedig a megcsontosodott egész magyar múzeumi rendszernek messzemenően szüksége van.

Daróczi Ágnes

kisebbségkutató, Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus

A hazai cigányság sorsában az utóbbi évtizedekben különösen tragikus fejlemények következtek be. Döntő többségünket kiszorították a munkalehetőségekből, a létbizonytalanság pusztító kiszolgáltatottsága, a mélyszegénység lett osztályrészünk. Sújt minket a nemzetiségi elnyomás és a rasszizmus is. Veszélyben van lakhatásunk, egészségünk, önbecsülésünk. E tragikus társadalmi fordulat idején a politikai erők és a média többsége szolidaritás helyett gyűlöletet kelt ellenünk. A kollektív felelősség nemzetközi és alkotmányos jogokat sértő hirdetésével az egész nemzetiséget bűnbak szerepbe kényszerítik. A cigányokat idegennek, ellenségnek, bűnözőnek, élősködőnek beállító háborús uszító propagandát folytatnak velünk szemben. Ez a folyamat nem áll meg a szavaknál. Megfélemlítő félkatonai demonstrációk, gyűjtogatások, gyilkosságok, kivégzések kísérik. Alig találunk példákat a jogállam fellépésére ezekkel szemben. Ebben a helyzetben a megtámadott cigány nemzetiséget megillető törvényi jogokat, a cigányság államalkotó státusát azzal tudjuk megvédeni és megerősíteni, ha demonstráljuk, hogy sok évszázados békés együttélés, közös szenvedések, küzdelmek, áldozatok és országépítés során lett közös a hazánk Magyarország. Közös történelmünk, közös kulturális örökségünk és eredményeink vezettek a magyarországi cigányság nemzeti önérzete, hazafisága történelmi-politikai kialakulásához. A kiéleződött viszonyok között a cigányság önvédelmét jelenti, ha van lehetősége a művészet empátiát keltő eszközeivel átélhetővé tenni szenvedéseit, örömeit, nemzeti és kisebbségi sorskérdéseit önmaga és társadalmi környezete számára. Így tudja érzékeltetni az örök emberi értékek azonosítóját, gazdagító sokszínűségét, amelyek a megértést, az elfogadást lehetővé teszik.

A cigányok megkérdőjelezett kollektív és egyéni emberi méltóságát a kultúra, a művészet eszközei és intézményei nélkül megvédeni és újrafogalmazni nem lehet. Mind ez idáig a cigányoknak ez az önreprezentációs jog és védekezési lehetőség nem adatott meg. Hiányzik a méltó országos cigány művészeti központ, amelyben – egyéb feladatok és szolgáltatások mellett – teret kaphatna az együttélésünk stációit és eredményeit, közös történelmünket bemutató múzeum, kiállítóterem és képzőművészeti gyűjtemény, színház- és hangversenyterem, zenei és folklórgyűjtemény, valamint kutatóintézet. Magyarországon 1993 óta a kisebbségi törvény biztosítja a kisebbségek jogát kulturális identitásuk gyakorlásához. A magyarországi romák esetében azonban a kulturális autonómia intézményrendszere még ma sem áll a közösség rendelkezésére e jog gyakorlásához. Az akkori kormány a 2005 és 2015 közötti *Roma integráció évtizede* program első kétéves intézkedési tervét 2008–2009-re vonatkozóan készítette el. A

kormányhatározattal elfogadott intézkedési terv az Új Magyarország fejlesztési tervből emelt át programelemeket és forrásokat, első változatban számos olyat, amely nem célozta a roma közösséget, legfeljebb a célcsoportjában vélelmezett romákat. Az intézkedési terv első változata nem tartalmazta például a roma művészeti központ tervét, csak néhány szétszabdalt részintézményt (például: „a Bárka befogadja a roma színházat”; „Pécs Kulturális Főváros 2010 program keretén belül ki kell dolgozni az Európai Roma Kulturális Központ létrehozásának szakmai koncepcióját”), ezeket azonban a Roma Irányító és Monitoring Bizottság – elsősorban a Roma Parlament részletes elemzése alapján – elutasította. Az 1105/2007. (XII. 27.) kormányhatározattal végül a roma művészeti központ bekerült a 2008–2009. évi akciótervbe, a következőképpen: „A hazai és az európai cigány kultúra méltó bemutatása érdekében elő kell készíteni a művészeti és hagyományápoló csoportok, alkotóműhelyek helyszínének biztosítására, képzések, színházi programok, hangversenyek, ünnepi műsorok, koncertek lebonyolítására, konferenciák befogadására, múzeum és kutatóközpont, valamint szakmai műhely kialakítására alkalmas, állami felelősségvállalással működő országos roma kulturális központ létesítését és finanszírozását. Felelős: oktatási és kulturális miniszter és a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszter. Határidő: 2008. december 31. Forrás: az éves központi költségvetés OKM fejezete.” A Fővárosi Cigány Ház Zsigó Jenő igazgató vezetésével több változatban is elkészítette és minden évben a fenntartó Fővárosi Önkormányzat elé terjesztette a Fővárosi Roma Művészeti Központ tervét. Ebben az is megfogalmazódott: fontos, hogy ez az intézmény funkcionális legyen, vagyis hogy a szükségletekre reflektáljon, és legyen benne megfelelő hely az önreprezentációra, kultúránk bemutatására. Határon túli magyar barátainktól tanultuk, hogy mindössze két kisebbségi kérdéskör van: az egyik a versenyképességé, a másik az identitásé. Az identitás kérdésköre – miközben persze feltételezi egy csomó belső közmegegyezés kialakítását az identitás tartalmáról – elsősorban kifelé irányul, vagyis a többség számára próbálja meg megmutatni, mit jelent kisebbséginek lenni. Hangsúlyozom: nem feltétlenül és mindig a másásra, éppen ellenkezőleg és nagyon gyakran a hasonlatosságokra téve a hangsúlyt. Ugyanakkor a versenyképesség témakörében elsőrendűen befelé irányuló folyamatra van szükség, amikor is a kisebbséghez tartozók maguk tesznek magukévá minden tudást, amivel helyt tudnak állni a modern világban. 2007-ben Horváth Csaba főpolgármester-helyettes úr felkérésére Bársony János társaságában megírtunk egy tanulmányt, amely áttekintette az országban és Budapesten zajló, a cigányok kultúrájával kapcsolatos folyamatokat, eseményeket. Ennek a dolgozatnak a végén egy javaslatcsomagot is letettünk a Fővárosi Önkormányzat asztalára. Ennek a stratégiai tervnek két pillére van: az egyik az oktatás, képzés, esélyegyenlőség intézményének létrehozása a fővárosban, a másik pedig egy komplex kulturális intézmény életre hívása. Időközben a Fővárosi Önkormányzat – szembesülve a cigány intézmény elhelyezése során a kerületek ellenállásával – Zsigó javaslatára végül fejlesztési tervében egy új, zöldmezős beruházás mellett döntött, amelyhez 1,5 milliárd forintot irányzott elő 2007-re. Később azonban ezt az összeget előbb 500 millióra csökkentette, végül törölte a beruházást a fejlesztési tervéből. 2008 májusában Zsigó Jenő részt vett az Oktatási Minisztérium egyeztetésén, amelynek végén jegyzőkönyv rögzítette, hogy a résztvevők egyetértenek abban, hogy Zsigó javaslatára az általa előterjesztett funkciókkal az országos roma kulturális központ zöldmezős beruházással jöjjön létre, és megvalósulásában, helyszínében és kivitelében egyaránt a romák és kultúrájuk értékességét, presztízsét prezentálja. Ám amikor az OM

munkatársa a Roma Integrációs Tanács 2008. szeptemberi ülésén beszámolt az intézkedési terv végrehajtásáról, előterjesztésében a művészeti központ már nem szerepelt.

Cigány múzeum azóta sincs Magyarországon.

A többnyire az alapiskolázottságot is – nemhogy a szakirányú, magas iskolázottságot – nélkülöző roma képzőművészek csoportos megjelenése ugyanezt az „östehetségek jelentkezését” reprodukálta. A mindaddig kívülállóként – a róluk kialakított kép alakulásába szinte semmilyen beleszólási lehetőséggel nem rendelkező, magukat cigányként is meghatározó – szemlélődő alkotók egyszer csak kollektív cselekvőként jelentek meg. Mindaddig – jobbik esetben a romantikus vad, szertelen, szabadságszerető imázsra számító, rosszabb esetben a stigmákkal, előítéletekkel sújtott cigányság sorai-ból – egy származását felvállaló, tudatos, értelmiségi szerepre vágyó csoport megjelenése elképzelhetetlen volt mind Magyarországon, mind Európában. Sajátosan erősítette ezt a folyamatot Péli Tamás művészete, aki az amszterdami Állami Művészeti Akadémiáról történt 1973-as hazatérése után programszerűen törekedett a cigány képzőművészet megteremtésére. Származásának tudatos vállalása és képzőművészetében a cigány kultúrára támaszkodó mitológia megteremtése munkásságának meghatározó része. Mindez a hatvanas évek utolsó periódusában, a hetvenes évek első felében felerősödő folyamat, a magyarországi cigány értelmiség megszületésének és jelképes „honfoglalásának” időszaka, az emancipáció követelésének hangja a művészetek eszközrendszerével. Magyarországon ekkor jelentkeznek az irodalom és az előadó-művészet területén is a cigányság jelenlétéről és elnyomottságáról hírt hozó művészek. A kortárs költészetbe ekkor robban be elemi erővel az alig tizenhat éves Bari Károly, majd a novella- és a regényírás magyar „Márqueze”, Lakatos Menyhért és a világirodalmat és a magyar klasszikusokat cigány nyelven is megjelenítő Choli Daróczi József. Az ország közvéleményét az erőszakos asszimilációs állami politika ellenére is sikerült felrázni a televízió élő kulturális versenyén mondott, cigányokról szóló versekkel. Az emancipációért, a társadalmi elismertséget folytatott mozgalom ezzel vette kezdetét. Hányan lehetnek az országban, akiket a képzőművészet ejtett rabul, alkotásra késztetve? – kérdeztem magamban, akkor már kultúraszervezőként. Az első adandó alkalommal (akkoriban egy roma lány részéről valódi szenzációnak számító friss egyetemi diplomával) első munkahelyemen, a Magyar Művelődési Intézetben (akkor még Népművelési Intézet) erre a kérdésre kerestük kollektíven a választ. A képzőművészeti osztály és az örömmel csatlakozó, szűk roma értelmiségi csoport országjáró felfedezéseinek egyenes következménye lett a Pataki Galériában 1979 májusában megrendezett *Autodidakta Cigány Képzőművészek I. Országos Kiállítás*a. A hazai és nemzetközi viszonylatban is meghatározó jelentőségű kiállításon tizenkét faragó és festő mutatkozott be. A széles alkotói oeuvre a népi fafaragó, életképeket fába álmódó Horváth Vincétől az akkoriban éppen a monumentalisták útját járó, plakátszerű üzeneteket megfogalmazó Pongor Beri Károlyig (David Beer) terjedt. Volt közöttük naiv és a klasszicisták útját járó alkotó, de a szecessziós hagyományokra építő gödöllői iskola legfiatalabb hajtása (Bada Márta) is bemutatkozási lehetőséget kapott. Az első kiállítás meghatározó kiindulásnak tartotta Balázs János művészetét: *Összekötve* című alkotásának részlete jelent meg a katalógus címlapján is, jelképezve a cigányság útkeresését. A kiállítás alkotóitól a Frankfurt am Main-i néprajzi múzeum is vásárolt, híradások jelentek meg itthoni és külföldi lapokban, televíziókban, sőt a következő évben 35 egyéni és csoportos kiállítás követte a roma képzőművészek jelentkezését. 1979 májusában megszületett a roma képzőművészet Magyarországon.

Azóta eltelt 32 év. Ideje lenne, hogy újra észrevétecsünk!

Csorba László történész, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Természetesen kell Országos Roma Múzeum. Még hozzá mielőbb.

Miért? Mert múlt nélkül nincs közösség. Múlt nélkül nincs identitás. A „ki vagy?” kérdésre sokszor a „honnan jöttél?” kérdése felel. Az önismeret első lépése a múltismeret. A közösség, ahogy él az időben, emlékezik. Emlékeit szavakban és tárgyakban rögzíti, és úgy adja tovább új tagjainak. A szavakat folyamatosan föntartja az aktív emlékezés (kezdetben valóban csak élőszóban, majd később már írásban is), a tárgyakat pedig megőrzi a múzeum.

Cigány honfitársaink erős közösséget alkotnak, természetes tehát, hogy szükségük van saját múzeumra. Felesleges részletezni, mi mindent gyűjthetne egy ilyen intézmény, mert mindent gyűjthetne, ami a roma világ múltjának megismerése szempontjából fontos lehet, ami jellemző rá, ami megvilágítja sajátos sorsát, társadalmi viszonyait, gazdag és sokszínű kultúráját. Egy ilyen múzeum emiatt éppen olyan gazdag lenne, mint egy nemzeti múzeum – amiből azután, ha van rá igény, idővel kiválhatnának különböző cigány „szakmúzeumok”. Legelőbb talán egy modern képzőművészeti galéria, amelynek anyagát lehet, hogy már kezdetől külön kellene gyűjteni, kutatni, kiállítani.

Persze, ha már múzeum, akkor az nem lehet holt tárgyak puszta bemutatóttere, hanem legyen szellemi műhely, tudósok munkahelye. Legyen pénze mindenre, amit a mai muzeológia a magas tudomány és a szórakoztató látványpiac terén nyújtani képes: történeti intézet és könyvtár, saját kiadványok, állandó és időszaki kiállítások (külföldi anyagnak, magángyűjteményeknek is), látványraktár, sok-sok multimédia. Attól sem kellene félni, hogy kulturális eseményeknek adjon otthont, hogy ne templomként legyen szentélye a roma múltnak, hanem színpadként tere a vitának, az eszmecsereinek, a kortárs művészi és a történelemre reflektáló értelmiségi cselekvésnek.

Nem lenne jó, ha az új intézmény azt a múzeumi modellt másolná, amely éppen most múlik el a világból visszavonhatatlanul. Aki részt vett valaha emigráns magyarok '56-os ünnepségén, megdöbbenve láthatta, hogy az egykor éppen a diktatúra elől menekülőkkben milyen mélyen él a vágy, hogy az ő mostani ünnepük pontosan ugyanolyan külsőségekkel fényeskedjék, mint egykor a létező szocializmus hamis ünnepei. Ugyanezt a hibát követné el az új Országos Roma Múzeum is, ha tárlatain úgy akarná kizárólagos érvénnyel kanonizálni a roma múltat, ahogyan azt a 19. században született nemzeti múzeumoknak írta elő a nemzeti ideológia akkori tízparancsolata.

Az új múzeum igazi csodafegyvere a múzeumpedagógia lehetne. És itt meg kell állni egy pillanatra. Ebben ugyanis talán kicsit tényleg másmilyen lenne ez a múzeum, mint társai szerte a világban. Olyan múzeumpedagógiai programok működnének ugyanis benne, amelyek nem egyszerűen ismereteket terjesztenének, hanem fölvennék a harcot az előítéletek ellen. A modern pszichológia minden bölcsességével és csalafintaságával észrevétlenül próbálnák meg hatástalanítani gyermek és felnőtt gondolatvilágában egyaránt a netán felbukkanó diszkriminációs reflexek mérgét. A szokatlanban és az idegenben megmutatnák az általánosan emberit, és így a bensőségesen ismerőst. Segítenének megérteni – ami a legelső lépés a gyűlölet elleni küzdelemben.

Nagyon kellene egy ilyen Országos Roma Múzeum a mi hazánkban. Mert amit elmesélne, az egy darab magyar történelem.

Junghaus Tímea művészettörténész

Magyarország mind ez idáig nem biztosított lehetőséget és teret a magyarországi roma kisebbségnek az önreprezentációra, nem ismeri el a kisebbséghez tartozó polgárok politikai és kulturális esélyegyenlőségét és azt, hogy a kisebbséghez tartozó személyeknek „joguk van történelmük, kultúrájuk, hagyományaik megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához és továbbadásához”. Ebben a tekintetben egy magyarországi roma művészeti intézmény létrehozása elengedhetetlen a romák kulturális elnyomásának megállításához. Magyarországon a roma művészet eddig nem volt sokféleképpen reprezentálható – strukturális, intézményi és infrastrukturális okok miatt –, ezért kényszerült monolitikus módon bemutatkozni, úgy, ahogy a többség gondol arra, hogy „milyen a cigány művészet”. A „cigány kultúra” nem más, mint egy politikai groteszk. Ebből a „konceptuális gettóból” a kivezető út nem a naiv művészet magyarországi történetének tanulmányozása vagy a roma alkotások ikonográfiai analízise, nem is kizárólag a roma kulturális mozgalom művészeti aktivizmusa a magyar művészeti kánonba való betörésért, hanem a kortárs roma kultúra, amelyben minden jelentés kontextuális, és amely direkt kapcsolatban áll a jelenkori identitáspolitikákkal. Ez nemcsak a roma közösség számára értékes, hanem a kulturális másságból fakadó etnikai összeütközések feloldásának kulcsát is magában hordozza.

Annak ellenére, hogy több mint négyezer roma műtárgyat regisztrálnak a magyar közgyűjtemények raktárai, jelenleg nincs Magyarországon a roma képzőművészetet állandó kiállítás keretében bemutató intézmény vagy a laikusok, érdeklődők és a roma közösség számára elérhető, összefoglaló jellegű kiállítás. Egy Magyarországon működő roma művészeti intézmény legfontosabb feladata a magyarországi multikulturalizmus vizsgálata lenne, a roma művészet történetének és kortárs művészeti produktumainak bemutatásán keresztül. Egy ilyen intézmény küldetésének kell tekintse, hogy a magyarországi roma kisebbség művészeti alkotásait az európai kortárs művészet kisebbségi reprezentációinak élvonalába pozicionálja, korszerűen és professzionálisan mutassa be. Az intézmény a kortárs művészetek eszközeivel medializálná Európa és Magyarország legnagyobb kisebbségének legfontosabb mondanivalóit. Célja lenne, hogy európai viszonylatban elősegítse a roma kultúrával hivatásszerűen foglalkozók és a kulturális intézmények közötti eszmecserét, közös projektek létrejöttét, illetve külföldi szakértőket vonna be annak érdekében, hogy a kisebbségi reprezentációk és az identitáspolitikai fogalmát és kontextusait, valamint a nemzetállamokon túlmutató kérdéseket kutassák.

Az 1990-es évek vége óta a roma kultúráról szóló akadémiai diskurzus jelentős mértékben megváltozott. A kulturális antropológia és a kritikai kultúrakutatás új megközelítési lehetőségeket teremtett a kulturális intézmények és a roma reprezentáció értékeléséhez. Nemzetközi eseményeken a kisebbségi reprezentáció már eddig is kilépett a korábban alkalmazott, strukturálisan és intézményesítetten egyenlőtlen helyzetből, amelyben mint népi, tradicionális, kissé visszamaradott vagy „érintetlen” kultúra jelent meg. Ha elemezzük az európai kurátori gyakorlatban és a kultúrátámogatási politikában történt változásokat, megfigyelhetjük, hogy a roma kultúra reprezentációja 2005-től egyre nagyobb figyelmet kap mint a társadalmi befogadás egyik fontos eleme. Az Európai Unió *egyenlő esélyek éve* (2007) és *interkulturális párbeszéd éve* (2008) [3], a *roma évtized* (2005–2015) [4], roma jelenlét a Velencei Biennálén (2007, 2009) [5], roma

zenészek sikeres szereplése a New York-i Carnegie Hallban, az Európa Tanács új kezdeményezése az *Európai roma kultúra útja* címmel (2008) [6], az első roma kereskedelmi galéria megnyitása Berlinben (2011), a *Safe European Home* című kiállítás és kültéri installáció az osztrák parlamentben [7], a második roma pavilon a Velencei Biennálén (2011) [8] katalizáló hatással voltak a roma kortárs kultúra pozitív megítélésére.

A magyarországi roma értelmiség meghatározó szerepet játszott a roma kortárs művészetkoncepció és az első jelentős nemzetközi művészeti események létrehozásában. Magyarország azonban elvesztegette azt a tudást és azt a több évtizedes energiát, amit a magyarországi roma kulturális aktivizmus és a magyar akadémiai szereplők – etnográfusok, szociológusok, kultúrakutatók – fektettek a roma művészet és kultúra kutatásába. A kulturális elnyomás, a reprezentációhoz szükséges infrastruktúra és támogatás hiányában a magyar szereplők helyett egyre inkább más európai szereplők veszik át a roma kultúráról és művészetről szóló diskurzus alakításának lehetőségét. Ez pedig most, amikor az *Európai roma keretstratégia* újabb forrásokat teremt majd a „roma projektekhez”, minden magyar szereplő számára jól érezhető lesz.

Mára megtörtént az elsősorban etnológiai, gyűjtésre, raktározásra koncentrált gyakorlat kritikája, amely úgy tekintett a roma kultúrára, mint valamiféle diffúz, immateriális kulturális örökségre, amelyet össze kell szedni és biztonságban kell tárolni, ahelyett hogy visszaforgatnák a kortárs kreativitásba és napjaink társadalmába, hogy lehetőség legyen kritikai vizsgálatára, újrahasonosítására és felülmúlására. A „roma kortárs művészet” terminus használata azt deklarálja, hogy a roma kisebbségi reprezentáció direkt módon kapcsolatban áll és konkrét hatást gyakorol napjaink kortárs művészeti és kuratori gyakorlatára. A roma kortárs kultúra és művészet önmagában hordozza a roma identitás posztterritoriális koncepcióját. Ez a koncepció innovatív és transznacionális, és mint ilyen, az európai identitás ideálja.

Európa-szerte ismert a magyarországi roma művészet magas színvonala és sokrétűsége. Ahhoz azonban, hogy a roma kultúra hatékonyan jelenjen meg, vagy egyáltalán láthatóvá váljon Magyarországon is, változásra van szükség. Ennek a változásnak a legfontosabb eleme az új, a többséggel versenyképes kulturális tér és a hozzá kapcsolódó professzionális 21. századi infrastruktúra használata. Az interdiszciplináris tudást és a különböző művészeti ágakat egyszerre mozgósító stratégia, valamint a medializáció elengedhetetlen feltétele lenne a korszerű reprezentációnak.

Az új művészeti intézmény egy korszerű, európai, transznacionális kisebbség bemutatására vállalkozna, mégsem lenne ártatlanul transznacionális vagy ártatlanul extraterritoriális abban a társadalmi és művészeti közegben, amelyben értelmezhető; egy eddig nem dokumentált művészettörténet (fragmentumainak) megírására vállalkozna, emlékek, helyszínek és identitások között vitorlázva, a magyarországi gondolkodás dekolonizálását „reprezentálná” és kérdőjelezné meg; az exotizálás és a romanticizálás visszautasítására, valamint az elnyomás és kizárás diskurzusainak dekolálására készülne; s újabb mérföldkő lehetne az európai romák helyzetéről való gondolkodásban és a romák helyzetének megváltoztatásában. Nem az a fontos, hogy pontosan melyik közgyűjtemény anyaga és munkatársai kapnak majd szerepet ebben az intézményben, és szerintem az egyes kiállítások koncepciója sem mérvadó a létrehozás gesztusának pillanatában. Két területre azonban mindenképpen koncentrálnia kell egy magyarországi roma művészeti intézménynek.

Elsőként a magyarországi romák kollektív emlékezetét meghatározó vizuális pro-

duktumok bemutatására: ez a magyarországi antropológiai és szociofotó-anyag, a romák által készített fotók, családi fényképalbumok és a roma privát fotográfia, továbbá a romák ábrázolásának kutatása a magyarországi művészetekben. Elengedhetetlen az alkotók látásmódjának vizsgálata, annak bemutatása, hogy hogyan változott az ábrázolás nyelve, technikája, az alkotók szemlélete, a romák és a „szerzők” (a művészek vagy az objektív, a kamera) viszonya a kezdetektől a mai napig. E stratégia célja a látványhierarchia kialakulásának és struktúrájának leleplezése.

Másodsorban pedig a magyarországi roma művészet történetének bemutatására: a magyar művészet története eddig kizárólag Balázs János, Péli Tamás és kisebb részben Szentandrassy István életművét emelte be a művészettörténeti szakirodalomba, amelyben ezek az alkotók mint elszigetelt, különc zsenik jelennek meg, leválva mind a magyarországi roma közösség kulturális mozgalmának alrendszeréről, mind pedig a Magyarországon aktuális művészeti kezdeményezésekről és tendenciákról. Az a tény, hogy a magyarországi roma művészetnek folyamatos genealógiája, négy évtizedes múltja van, ismeretlen a magyar közönség előtt. Nem az életművek statikus és egymás utáni megjelenítése a célunk, hanem olyan kontextusok és esetek vizsgálata, amelyeken keresztül kirajzolódik a roma kortárs művészeti szcéna múltja és mai térképe.

A politikai és kulturális vitákban egyre fontosabb hangsúlyt kapnak a kulturális identitásra és a „normatív” nemzeti értékekre koncentráló problémák. Az itt leírt roma művészeti intézmény azt vizionálja, hogy a művészet képes lehet alternatív megoldásokat kínálni arra, hogyan gondolkodjunk ma az együtt- és az egymás mellett életről.

A Daróczi Ágnes által szervezett 1979-es autodidakta kiállítás óta a roma értelmiség számtalan alkalommal kezdeményezte egy korszerű roma művészeti intézmény létrehozását. Az elvetélt próbálkozások között kell megemlítenünk a romamúzeum-koncepciók mentén az elmúlt néhány évben született intézményt is: az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ, ma ORÖ) Dohány utcai székházának alagsori kiállítóterét (2004), az V. kerületi Tüköry utcai Roma Kortárs Galéria egy napig tartó pályafutását (2006) vagy a Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ eleve „bukásra ítélt” stratégiáját (2009).